

Kur'an ve Sünnet Araştırmaları Dergisi

Journal of Qur'an and Sunnah Studies

مجلة دراسات القرآن و السنة

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kursad>

e-ISSN: 2791-8726

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2024 (Eylül/September)

İslâm Fıkında Gerekli Görülen Kişisel Temizliğin Yapılmasında Makâsıd

*An Evaluation on the Protective Feature of Personal Cleanliness Regarded as
Necessary in Islamic Jurisprudence Against Disease*

Medeni ŞAVLI

Dr. Öğretim Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, İslâmi İlimler Fakültesi, Temel İslâm

Bilimleri Bölümü, İslâm Hukuku Anabilim Dalı

Asst. Prof., Eren University Faculty of Theology Department of Islamic Law
Bitlis/Türkiye.

ezka_626@hotmail.com

Orcid: 0000-0003-3547-6132.

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 31/03/2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 30/09/2024

Yayın Tarihi/Date Published: 30/09/2024

Atıf / Citation: Şavlı, Medeni. "İslâm Fıkında Gerekli Görülen Kişisel Temizliğin Yapılmasında Makâsıd" *Kur'an ve Sünnet Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (Eylül/September, 2024), 15-40.

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Yayıncı / Published by: Yaşam Boyu Eğitimi Destekleme Derneği/ Türkiye.

Öz

Bu makale son zamanlarda üzerinde durulan kişisel hijyenin maksadını fıkıh ve tıp bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. İslâm dini bidayetten itibaren temizliği önemsemiş kişisel temizliğin yanında namaz ve hac gibi bazı ibadetlerde temizliği şart koşturmuştur. Bunun yanında sağlığın korunması hususunda da İslâm dininin ısrarla üzerinde durduğu konulardan biridir temizlik. Dolayısıyla temizlik imanın yarısı ve bazı ibadetlerin şartı kabul edilmiştir. Temizlik üzerine kurulan İslâm dini, özellikle kişisel temizliği öncelikle ve gerekli görmüştür. Bu anlamda yemekten önce ve sonra ellerin yıkanmasına, dişlerin temizlenmesine, saç ve sakalın bakımına, tırnakların kesilmesine ve yeri geldikçe tüm bedeninin temizliğine dikkat çekilmiştir. Tuvalet kültürünün benimsenmesi hem gereklilik hem de koruyucu önlemler çerçevesinde önem arz etmektedir. Ayrıca hastalıkların bulaşma ihtimalinin bulunduğu durumlarda çeşitli alanlarda sosyal mesafenin korunması da zorunlu kılınmıştır. Konumuz olan temizlik ile ilgili Kur'ân-ı Kerîm ve Peygamberimiz'in (s.a.s.) sünnetinde birçok emir ve tavsiye bulunmaktadır. Peygamberimiz'in (s.a.s.) hayatına bakıldığında temizliğin ertelenmesi ve esnetilmesi noktasında taviz verilmediği anlaşılmaktadır. O, bilfiil uygulamaları ile İslâm toplumuna örnek olmuş ve ashabını temizlik konusunda eğitmiştir. İnsan doğası gereği temiz yiyecekleri tüketmek, temiz su içmek, temiz giysiler giymek ve temiz bir vücuda sahip olmak zorundadır. Bu, hem İslâmî hem de insanî bir gereklilik olarak kabul edilmektedir. Zira geçen Covid-19 döneminde bir kez daha anlaşıldı ki, insanoğlu fıtratına aykırı hareket ettiğinde türlü türlü sıkıntılara düşebiliyor. Bu süreçte doktorların tavsiye ettikleri maske, mesafe ve kişisel hijyen aslında bidayetten itibaren İslâm toplumunun gerekli zamanlarda üzerinde durduğu koruyucu hekimlikle ilgili hususlardır. Bu çalışmada kişisel bakımın insanın hem ibadeti hem de sağlığı için gerekli olduğunu teorik bir temele oturtmaya çalıştık. Özellikle Covid-19'dan sonra kişisel hijyenin daha da önemli hale geldiğine müşahade ettik. Çalışmamız Covid-19 salgınından sonra önemli hale gelen kişisel hijyenin hikmet-i teşriine odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Temizlik, ibadet, sağlık, tedbir, fıtrat.

Abstract

This article aims to evaluate the purpose of personal hygiene, which has been emphasized recently, in the context of fiqh and medicine. The religion of Islam has given importance to cleanliness since its inception, and in addition to personal cleanliness, it has stipulated cleanliness in some acts of worship such as prayer and circumambulation. In addition, cleanliness is one of the issues that Islam insists on in terms of protecting health. Therefore, cleanliness has been accepted as half of faith and a condition of some acts of worship. The Islamic religion, which is founded on cleanliness, prioritizes and sees personal cleanliness as necessary. In this sense, attention was drawn to washing hands before and after meals, cleaning teeth, taking care of hair and beard, cutting nails, and cleaning the whole body when necessary. Adopting toilet culture is important both as a necessity and as a protective measure. In addition, it is mandatory to maintain social distance in various areas where there is a possibility of disease transmission. There are many commandments and recommendations in the Holy Quran and the Sunnah of our Prophet (pbuh) regarding our subject, cleanliness. When we look at the life of our Prophet (pbuh), it is understood that there was no compromise in terms of postponing and delaying cleanliness. He set an example for the Islamic community with his actual practices and trained his companions in cleanliness. By nature, human beings must consume clean food, drink clean water, wear clean clothes and have a clean body. This is accepted as both an Islamic and human necessity. Because during the Covid-19 period, it was once again understood that human beings can fall into all kinds of troubles when they act against their nature. In this process, the mask, distance and personal hygiene recommended by doctors are actually issues related to preventive medicine that the Islamic society has emphasized at necessary times since the beginning of the period. In this study, we tried to establish a theoretical basis that personal care is necessary for both worship and health of a person. We came to the conclusion that personal hygiene has become even more important, especially after Covid-19. In this context, this study focused on the wisdom of personal hygiene.

Keywords: Cleanliness, worship, health, precaution, nature.

Giriş

Modern zamanlarda dünyamızın en fazla sorun yaşadığı alanlardan biri insan sağlığıdır. Dünyanın küçük bir köy haline gelmesi ve insan ilişkilerinin yoğun olması dolayısıyla hem hastalıklar hem de hastalar çoğalmıştır. Bu nedenle devletler sağlık sektörüne devasa harcamalar yapmak zorunda kalmaktadırlar. Sağlıklı bir toplumun inşa edilmesinden ve toplumun huzurundan devletler sorumludur. İnsanın beden ve ruh sağlığını etkisi altına alan hastalıkların bertaraf edilmesi ve sağlıklı bir toplumun oluşması için tarih boyunca büyük gayretler ve çabalar sarf edilmiştir.¹ Konu ile ilgili farklı çözüm yolları aranmış ve türlü türlü yol ve yöntemler ortaya konulmuştur. Ancak hastalık ortaya çıkmadan önce mevcut beşeri sistemlerin koruyucu hekimlik noktasında yeterli ve anlamlı önlemler aldıkları söylenemez. Bu bağlamda konu ile ilgili İslam dininin de aldığı tedbirler ve ortaya koyduğu çözüm yolları vardır. Haddizatında din, insanın sağlıklı yaşamasını teşvik ediyor ve maslahatını önemsiyor. Kaldı ki dinin gayeleri arasında canın korunması da eklenmiştir.² Bu anlamda kişi bu gayelere ulaşmak için özel bakımını yapmakla sorumludur.

İslam dininin getirdiği emir ve nehiyeler, insanın hem dünyevi hem de uhrevi maslahatını gözetmektedir.³ Bu çalışma sevgili Peygamberimiz'den (s.a.s.) rivayet edilen bazı hadislerdeki temizlikle ilgili hususların insan maslahatı çerçevesinde ele alınmasına ve kişisel temizliğin hem ibadet hem de insan ve toplum sağlığını koruma noktasındaki maksatlarına yöneliktir. Bilindiği üzere insanoğlu var olduğundan beri hastalıklar da var olmuş ve bundan sonra da var olacaktır. Söz konusu olan bu hastalıkların çoğu ya vücutta mevcut olan pislikten veya çevreden gelen dış etkenlerden kaynaklanmaktadır.⁴ Sosyal bir varlık olan insanoğlunun, yakalandığı ya da taşıdığı bulaşıcı hastalıklar kendisi ile sınırlı kalmamış zaman zaman bu hastalıklar kitleleri hatta tüm dünyayı etkileyebilmiştir.⁵ Tarih boyunca toplumlar bulaşıcı hastalıklara karşı büyük mücadeleler vermiştir. Aynı

¹ Melek Tuğba Bolat, *Salgın Hastalık Kavramı; Tarihte Görülen Salgın Hastalıklar Mücadele Yöntemleri*. Journal of Social Humanities and Administrative Sciences, (2022), 50, 370-379.

² İbrahim Kâfi Dönmez, "Maslahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TAV. Yayınları 2003), 28/79-80.

³ Dönmez, "Maslahat", 28/85.

⁴ T.C. Sağlık Bakanlığı (TCSB), "Muğla İl Sağlık Müdürlüğü" (Erişim 08 Eylül 2023).

⁵ Britis Broadcasting Corporation (BBC), "İngiliz Yayın Kurumu" (Erişim 15 Eylül 2023).

zamanda bulaşıcı hastalıklardan dolayı büyük göçler olmuş ve kitlesel ölümler de meydana gelmiştir. Bu tür etkileyici ve yıkıcı hastalıklara karşı insanlar kayıtsız kalmamış farklı tedbirler almış ve çözümler geliştirmeye çalışmışlardır. Hâlbuki bulaşıcı hastalıklara karşı en etkili mücadele şekillerinden biri, hastalık gelmeden koruyucu tedbirlerden olan temizliğe dikkat etmektir. Bu anlamda İslâm dini özellikle temizlik noktasında koruyucu tedbirlerin alınmasını istemektedir. Dinin hassasiyetle üzerinde durduğu ve birçok ibadetin şartı olarak kabul ettiği temizlik⁶ konusu, vahyin ikinci defa gelişinde yerini almıştır. Konu ile ilgili Allah Teâlâ şöyle emreder: “وَتِيَابِكُمْ فَطَهِّرْ” (*Elbiseni tertemiz tut.*)⁷ Bir diğer âyet-î kerimede, “إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ” (*Şunu iyi bilin ki, Allah tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever*)⁸ buyurmaktadır.

İslâm dininin ilk muhatabı ve tebliğcisi olan Peygamberimiz de (s.a.s.) temizliği imanın yarısı olarak kabul etmiş⁹ ve nezafet için ashabını her defasında teşvik etmiştir. Ayrıca birçok temizlik çeşidi, fitratın bir gereği olarak emredilmiş ve uygulanagelmiştir. Bu bağlamda Müslüman toplumlarda bidâyetten itibaren temizlik olgusu farklı şekil ve uygulanış biçimleri ile yerine getirilmeye çalışılmış ve nesilden nesile İslâm medeniyetinin en önemli parçalarından biri kabul edilerek aktarılmıştır. Günümüz ifadesiyle gelişmiş ve medeni olarak tanımlanabilecek toplumlar temizlik noktasında İslâm medeniyetinin benimsediği felsefeyi gütmüş, abdest örneğinde olduğu gibi dışarıyla temasta olan organların yıkanılması istenmiştir. Bunun yanında temizlik gerektiren işler söz konusu olduğunda açıkta olan organlar yıkanmış ve bu organların temiz kalması için gerekli olan özen gösterilmiştir.¹⁰

İslâm dininde temizliğe verilen bu sıkı önemin bir tezahürü olarak neredeyse tüm hadis ve fıkıh kitaplarının ilk bölümü taharete ayrılmıştır. İbadet, muâmelât ve ukûbât gibi diğer bölümler bundan sonra ele alınmıştır. Öte yandan İslâm dini maddî ve mânevî

⁶ Mâide, 5/6.

⁷ Müddessir, 74/4.

⁸ Bakara, 2/222.

⁹ Müslim, “Tahâret”, 1; Tirmizî, “Edep”, 3517.

¹⁰ Mehmet Erdoğan, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001), 28.

temizliği birbirlerinden bağımsız olarak ele almamış, aksine; bu iki farklı temizlik biçimini bir bütünün parçaları olarak kabul etmiştir.¹¹

Peygamberimiz (s.a.s.) kişisel bakım ve temizlikle ilgili şöyle buyurmuştur: *“On şey fitrattandır: Bıyıkları kesmek, sakalı bırakmak, misvak kullanmak, buruna su almak, tırnakları kesmek, parmak boğumlarını yıkamak, koltuk altlarını ve eteği tıraş etmek, mazmaza yapmak, küçük ve büyük abdest mahallerini yıkamaktır.”*¹² Bir diğer hadiste ise, bu maddelere *“sünnet olmak”* da ilave edilmiştir.¹³ İlk bakışta bu hadisler önemsiz görülebilir. Ancak bu hadislerin içerdiği hikmetlere ulaştınca ne kadar da önemli hususlar ihtiva ettikleri anlaşılmaktadır. Çünkü maddeden manaya, kabuktan öze, zahirden batına ve hükümden hikmete ulaşmak için belli bir çabanın sarf edilmesi şarttır. Zira İslâm’da yer alan emir ve yasakların mutlaka maddî ve mânevî hikmetleri mevcuttur. Bu hikmetlerin hem dünya hem de ahiret hayatında kıymetli getirileri söz konusudur. Dolayısıyla temizliğin olduğu yerde ancak sağlıklı bir İslâmî toplumdan bahsedebiliriz. Yaşanan son virüs vakasında yukarıda zikri geçen kişisel hijyenin ne kadar ehemmiyetli ve derin bir hikmete sahip olduğu net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Yukarıdaki hadislerde hijyen ile ilgili geçen hususları konumuz bağlamında açmaya çalışacağız.

1. Kişisel Bakım Açısından Temizlik

İslâm dininin, henüz başlangıç dönemlerinden itibaren kişisel bakım ve temizliğe büyük önem atfedilmiştir. Haftada en az bir kez gusül (boy abdesti) alınarak bedensel temizliğin yapılması, Müslümanlara şiddetle tavsiye edilmiştir, bu konuda, Müslümanlar, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) tarafından defalarca uyarılmıştır.¹⁴ Bir hadiste, *“Evinizin önünden akan bir nehir olsa da günde beş defa bu nehirde yıkansanız, üzerinizde kirden pastan hiç bir eser kalır mı? İşte beş vakit namaz da böyledir, günahları siler süpürür.”*¹⁵ buyrulmuştur. Bu hadiste Müslüman bir toplum için hem maddî hem de mânevî temizlik vurgulanmaktadır. Bugün Peygamberimiz’in (s.a.s.) tavsiyelerinin

¹¹ Abdullah Kahraman, *İslâm İbadet Esasları* (Ankara: Bilay yayınları, 2018), 36-37.

¹² Buhârî, “Libâs”, 51; Müslim, “Tahâret”, 56; Ebû Dâvud, “Tahâret”, 29; Tirmizî, “Edep”, 14.

¹³ Müslim, “Tahâret”, 49, 50.

¹⁴ Buhârî, “Vudû”, 26; Müslim, “Tahâret”, 1, 20, 21.

¹⁵ Müslim, “Mesacid”, 51; Buhari, “Merakıt”, 6.

ehemmiyeti daha iyi anlaşılmaktadır. Özellikle son zamanlarda covid-19 virüsünden dolayı tıp dünyasının sürekli maske, mesafe ve hijyeni tavsiye ettiği¹⁶ bilinmektedir.

1.1. Ellerin Yıkınması

Yukarıda zikri geçen hadiste ilk yıkınması gereken organlardan biri ellerdir. Peygamberimiz (s.a.s.) özellikle sağlık açısından temiz olması gereken organların yıkınmasını yalnızca namaz vakitleri ile sınırlandırmamıştır.¹⁷ Bu anlamada konu ile ilgili Peygamberimiz (s.a.s.) abdest almadan önce ellerin yıkınmasına dikkat çekmiş ve bu konuda ashabını ciddi şekilde uyarmıştır. Hatta uykudan uyanan kişi için; *“Sizden biri uykudan uyandığında elini yıkamadan önce su kabına daldırmasın; çünkü elinin nerede gecelediğini bilemez.”*¹⁸ Deyip uykudan uyanınca ellerinin yıkınmasını ısrarla tavsiye etmiştir.¹⁹ Her ne kadar hadiste su kabı geçse de evde bulunan benzer kap kaşık ve diğer birçok eşya ve malzemeye de eller yıkınmadan dokunmamak gerekir. Ayrıca uykudan uyandıktan sonra eller yıkınmadan yemeğe oturmanın da uygun olmadığını düşünüyoruz.

20

Temel olarak, günlük yaşamda en sık kullanılan organların başında eller gelmektedir. Eller sürekli dış dünya ile temas halinde olduğundan, bu durum onların kirlenmesine neden olmaktadır. Yeme, içme gibi temel aktivitelerde ve günlük işlerin çoğunda eller aktif olarak kullanılmaktadır. Ellerin bu şekilde sıkça dış ortamla teması, virüsler başta olmak üzere çeşitli etken ve tehlikeli mikroorganizmaların bireye bulaşmasına yol açabilir. Mikropların ve hastalıkların genellikle ağız yoluyla bulaştığı bir gerçektir. Günlük yaşantıda ellerin defalarca ağza temas ettiği düşünüldüğünde, bu durumun oluşturduğu risk daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.²⁰ Bu nedenle, ellerin temiz ve hijyenik tutulması, sağlık açısından temel bir gereklilik olarak ön plana çıkmaktadır.

¹⁶ Sağlık Bakanlığı (SB), “Maske, mesafe ve temizlik”, (Erişim 25 Eylül 2024).

¹⁷ İbrahim Canan, *Peygamberimiz'in Sünnetinde Terbiye* (İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 1991), 230.

¹⁸ Buhârî, “Vudû”, 162; Müslim, “Tahâret”, 641.

¹⁹ Muhammed b. Ahmet b. Ebî Sehl Şemsü'l-E'imme es-Serâhsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993), 1/5; Ebû'l-Hüseyn Yahya b. Ebî'l-Hayr el-Umrânî, *el-Beyân fi Mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*, thk. Kasım Muhammed Nuri (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2000), 1/109.

²⁰ Komisyon, *Bulaşıcı Hastalıklar ve Korunma Modülleri* (Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Yayınları, 2008), 19.

Yemekten önce ve sonra ellerin yıkanmasından başka, yağlı bir şey yenilip içildiğinde de ellerin yıkanması gerekli görülmüştür.²¹ Özellikle yatma sırasında ellerin temiz olması istenmiş hatta yatmadan önce tüm abdest uzuvlarının yıkanması tavsiye edilmiştir.²² Ellerin yıkanması ile ilgili bir diğer hadiste Peygamberimiz (s.a.s.): “*Elinde bulaşık kokusu olduğu halde yıkamadan uyuyan kimseye herhangi bir rahatsızlık isabet ederse başkasında kabahat aramasın.*”²³ buyurmuştur. Yani sorun kendisinde olup yatmadan önce ellerini yıkaması icap eder.

Peygamberimiz’in (s.a.s.) sünnetinin ellerin temizliğine dair üzerinde durduğu bir diğer önemli nokta, sağ ve sol elin kullanılması hususudur. Yeme içme ile ilgili bazı ilkeler belirleyen Peygamberimiz (s.a.s.) çeşitli temizliklerde kullanılan sol elin genellikle ağza götürülmesini adeta kısıtlamıştır.²⁴ Dolayısıyla sol elle yeme içmenin şeytanların işi olduğunu beyan ederek sağ elle yeme ve içmenin daha uygun olacağını emretmiştir.²⁵ Özellikle taharetin sol elle²⁶ alınması gerektiğini düşündüğümüzde Peygamberimiz’in (s.a.s.) konu ile ilgili emrinin mahiyeti daha iyi anlaşılacaktır. Bu emirden hareketle abdest alırken mübalağalı bir şekilde parmak aralarının iyice yıkanması²⁷ ve parmaklardaki yüzüğün oynatılıp altına suyun ulaşmasının sağlanması da bir gereklilik addedilmiştir.²⁸ Ayrıca abdest alırken burun temizliği,²⁹ boy abdesti sırasında vücuttaki pis yerlerin temizlenmesi³⁰ ve vücuda bulaşan diğer pisliklerin giderilmesi³¹ hususunda sol elin kullanılması prensip haline getirilmiştir. Sağlıklı bir yaşam standardını yakalamak için gösterilen bu hassasiyet ve inceliği başka bir inanç sisteminde veya toplumların gelenek ve göreneklerinde bulmanın mümkün olmadığı kanaatindeyiz. Bu, aynı zamanda fıtrat dini olan İslâm’ın getirdiği hükümlerin çağlar üstü olduğunu göstermektedir.

²¹ Buhârî, “Vudû”, 53.

²² Buhârî, “Vudû”, 78.

²³ Tirmizî, “Et’ime”, 48; Ebû Dâvud, “Et’ime”, 54.

²⁴ Canan, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, 233.

²⁵ Buhari, “Et’ime”, 2; Müslim, “Eşribe”, 13; Sağ el ile yeme ve içmenin adabı ile ilgili geniş bilgi için bk. M. Latif Altun. *İbadetlerin Dışında Teyâmün*. Journal of History School, (2020), 49, 4549-4579.

²⁶ Buhari, “Vudû”, 20; Müslim, “Tahâret”, 57; Nesâî, “Tahâret”, 23.

²⁷ Ebû Muhammed Zekiyüddin Abdülazim b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî, *et-Terğîb ve't-terhîb* (Kahire: Dâru'l-Feth, 2014), 1/213.

²⁸ Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkı* (İstanbul: Feza Yayıncılık, 1994), 1/153.

²⁹ Nesâî, “Tahâret”, 74.

³⁰ Buhari, “Gusl”, 11.

³¹ Nesâî, “Tahâret”, 155.

Sahip olduğumuz İslâm medeniyetinde namazlar için alınan abdest haricinde yemeklerden önce ve sonra ellerin yıkanması bir görev olarak addedilir.³² Kaldı ki kirlendiği vakit ellerin yıkanması şart koşulmaktadır. Ellerin temizliği ile ilgili bu kadar titiz davranılmasını istemek salt ibadetlerin yapılışı ile sınırlı değildir. Temel amaç ve hikmetlerden birinin de sağlığın korunması olduğunu düşünüyoruz.

1.2. Tırnakların Kesilmesi

Ellerin önemli bir parçası olan tırnaklar, yapıları itibari ile altlarında kir biriktirebilir. Böylece hastalıkların başlıca nedeni olan mikropların taşınmasına yol açması kaçınılmaz olur. O halde tırnakların düzenli olarak kesilmesi ve temiz tutulması, sağlık açısından zorunlu bir önlem olarak kabul edilmektedir.³³ Peygamberimiz'in (s.a.s.) söz konusu bu hadisine göre tırnakların kesilmesi fitrattan addedilir.³⁴ Bir diğer hadiste ise, uzanan tırnakların kesilmesi³⁵ ve oluşan fazlalıkların atılması için kırk günün geçilmemesi emredilmiştir.³⁶ Modern insanın farkına yeni vardığı bu temizlik çeşidini bin dört yüz senedir Müslümanlar hem temizlik olarak hem de sünnet bir ibadet olarak yerine getirmektedirler. İslâm toplumunda özellikle toplu üretim yapan hizmet sektörlerinde mutfak hijyeni en çok önem gösterilen konuların başında gelir. Bu nedenle mutfakta çalışanlar için tırnakların bakımı ve temizliği olmazsa olmaz kabul edilmektedir.³⁷

Tırnakların kesilmesi, temizlik konularının içinde sayılmış ve bu yüzden tırnak altlarında mevcut olan kirlerin giderilmesine ehemmiyet verilmiştir. Peygamberimiz (s.a.s.) döneminde bu konu gündeme gelmiş, eğer tırnakların kesilmesi mümkün değilse mutlaka altlarının temizlenmesi gerekli görülmüştür.³⁸ Abdest ve boy abdesti alırken parmak uçlarını kapatacak kadar uzanan tırnakların altının yıkanması,³⁹ yağ ve cila gibi

³² Tirmizî, "Şemâil", 79.

³³ Umrânî, *el-Beyân*, 1/121; Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, trc. Mehmet Erdoğan (İstanbul: İmaj Ofset, 2003), 1/498.

³⁴ Buhari, "Savm", 27; Nesâî, "Tahâret", 4.

³⁵ Müslim, Tahâret, 56.

³⁶ Müslim, "Tahâret", 49; Nesâî, "Tahâret", 14.

³⁷ Komisyon, *Hijyen Esasları ve İyi Uygulama Kılavuzu* (İstanbul: Yıkılmazlar Yayınları, 2014), 27.

³⁸ Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhya'û ulûm'd-dîn*, trc. Ali Arslan (İstanbul: Merve Yayınları, 1992), 1/440.

³⁹ Serâhsî, *el-Mebsût*, 1/5; Umrânî, *el-Beyân*, 1/121.

suyun tırnaklara ulaşmasını engelleyen herhangi bir şey varsa onun giderilmesi vacip sayılmıştır.⁴⁰ Bu anlamda abdest alırken kollarda⁴¹ veya boy abdesti alırken hiçbir yerin kuru kalmaması şartının getirilmesi,⁴² tırnakların kesilmesinin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Aksi takdirde yukarıda geçtiği gibi alınan abdestin geçersizliği dahi söz konusu olabilir.

Günümüzde tırnaklara sürülen farklı makyaj malzemelerinin hem sağlık hem de temizlik açısından uygun olmadığı bilimsel olarak ortaya konulmuştur. Çağımızda bu konu ile ilgili birçok çalışma ve argüman ortaya konulmuştur. Bu anlamda özellikle tırnak boyasının, tırnakların kırılmasına ve havasız kalmasına sebep olduğu ifade edilmiştir.⁴³ Ayrıca kullanılan bu yağlı makyaj malzemeleri, yeme-içme noktasında sağlık açısından engel teşkil etmektedir. Piyasada daha çok para kazanma ve sermaye elde etme kaygısı ile satılan tırnak boyaalarının kalite ve sağlık açısından çok da uygun olmadığı aşikârdır.

İslam toplumunun sahip olduğu medeniyetin inceliklerinden biri de kesilen tırnakların ortalığa atılmadan toprağa gömülmesidir. Zira Peygamberimiz'in (s.a.s.) kesilen tırnak ve saçlarını toprağa gömdüğü nakledilmektedir.⁴⁴ İslâm toplumunda mevcut olan bu güzel ve ahlâkî davranışın temel hedefi, kirliliği ve insanların tiksinesini önlemektir. Özellikle İslâm toplumunda yerleşmiş olan "akşamları tırnakların kesilmemesi" adeti de temizliğe matuftur. Çünkü karanlıkta kesilen tırnakların sağa sola sıçraması muhtemel idi. Hal böyle iken tırnakların temizliğinin yanında tırnakların kesilmesi de bir usule bağlanmıştı denebilir. Ancak günümüzde elektriğin varlığından dolayı gece de tırnakların kesilmesi uygundur.

1.3. Misvakın Kullanılması

İnanç ve kültürümüzde farklı temizlik şekilleri bulunmaktadır. Hepsinden önce beden temizliği gelmektedir. Beden temizliğinde ağız ve diş temizliğinin de önemli bir

⁴⁰ Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhu*, 1/152.

⁴¹ Abdullah b. Mahmud b. Mevdut el-Mavsîlî, *el-İhtiyâr li tâ'îlî'l-Mûhtâr* (İstanbul: Pamuk yayınları, ts.), 9.

⁴² Ebû'l Velid, Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd el-Kurtûbî, *Bidâyetü'l-müctehit ve nihâyetü'l-muktesit* (Beirut: Dâru'l-Kalem, 1988), 1/47; Umrânî, *el-Beyân*, 1/121.

⁴³ CNN Türk (CNNT), "CNN Türk Haber Kanalı", (Erişim 25 Eylül 2021).

⁴⁴ Mansur b. Yusuf b. Selahaddin b. Hasan b. İdris el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-kına an metni'l-İknâ* (Beirut: Âlemu'l-Kütüp 1983), 1/76.

yeri vardır. Çünkü yiyecek ve içeceklerin doğrudan vücuda ulaştığı yer olan ağız, aynı zamanda vücuda zararlı olan şeylerin de giriş yeridir. Biyolojik olarak dişlerin görevi çok mühim olmakla beraber başkası tarafından güzel görünmesi de gereklidir. Sararan dişler gören kişileri rahatsız edeceği gibi türlü türlü hastalıklara da sebep olabilir. Hem güzel ve temiz görünmesi hem de çürüyüp kokmaması için misvakın kullanılması dinen tavsiye ve teşvik edilmiştir.⁴⁵

Fitratın bir gereği olarak kabul edilen misvakın kullanımı, her vakit teşvik edilmiş ve üstelik İslam fıkhiinde müekked sünnet olarak kabul edilmiştir.⁴⁶ Bu bağlamda, Peygamberimiz (s.a.s.); *“Eğer ümmetim üzerine ağır olmasaydı onlara her namazdan önce misvak kullanmalarını emrederdim.”*⁴⁷ sözleriyle misvak kullanımının önemine dikkat çekmiştir. Bu ifadeler İslâm açısından diş ve ağız sağlığının korunmasının hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önem taşıdığını vurgular. Ağız ve diş sağlığının bozulması sonucu ortaya çıkabilecek kötü koku ve görüntü, sadece bireyi değil, çevresindekileri de rahatsız edebilir. Hâlbuki, İslam’da insanları rahatsız edecek her türlü durum ve davranışın hoş karşılanmadığı, bu nedenle kişisel hijyenin önemli bir yeri olduğu birçok hadiste dile getirilmiştir.⁴⁸

Ağız ve dişlerin temizliği konusunda en önemli husus, misvakın kullanılmasının sünnet (ibadet) olarak kabul edilmesidir. Peygamberimiz’in (s.a.s.), hem abdest aldığıında hem de bu vaktin dışında sık sık misvak kullandığı belirtilmektedir.⁴⁹ Ayrıca, Peygamberimiz’in (s.a.s.), namaz için evden her çıkışında ve gece dahi uyandıığında misvak kullandığı⁵⁰ rivâyet edilmektedir.

⁴⁵ Ahmet Özel, “Misvak” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2020), 30/192.

⁴⁶ Alaaddin Ebû Bekr b. Mesut el-Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi fi Tertibi’s-Şerâi* (by.: Dârû’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1986), 1/24; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *el-Mecmû Şerhu’l-Mühezzeb li’s-Şîrâzi*, thk. Muhammed Necib el-Mufî’î (Beyrut: Dârû’l-Fıkr, 2010), 1/270.

⁴⁷ Müslim, “Tahâret”, 42; Nesâî “Tahâret”, 7.

⁴⁸ Bk. Müslim, “Tahâret”, 32; Ebû Dâvud, “Libâs”, 14; Nesâî, “Zînet”, 60;

⁴⁹ Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf eş-Şîrâzi, *el-Mühezzep fi Fıkhî İmâm eş-Şâfiî*, (Dımaşk: Dârû’l-Kalem, 1992), 2/66.

⁵⁰ Müslim, “Tahâret”, 43; Nesâî “Tahâret”, 3.

İbadete hazırlık şartlarından olan abdest için ağız, diş, burun, el, yüz ve ayaklar gibi uzuvlar günde birkaç defa yıkanır. Bununla beraber misvağın ağız hastalıklarını giderdiği, sesi düzeltip ve ağız kokusunu güzelleştirdiği iddia edilmektedir.⁵¹

Namaz vakitlerinde abdest alınırken misvakın kullanılması müstahap kabul edilirken ayrıca uykudan veya kötü bir şey yemekten ötürü ağız kokusu bozulduktan sonra da misvak kullanmak aynı şekilde müstahap sayılmıştır.⁵²

Yapılan çalışmalar ve elde edilen tecrübeler sayesinde ilim adamları, misvakın birçok faydasını saymışlardır. Buna göre; ilim adamları misvakın ağız temizlediğini, dişleri beyazlattığını, ağızdaki kokuları giderdiğini, diş etlerini kuvvetlendirdiğini, karakteri temizlediğini, zekâyı parlattığını ve sevabın kat kat verilmesine vesile olduğunu söylemişlerdir. Bütün bunlarla beraber ağız ve dişlerin temizliği için kullanılan misvakın kullanılmadan önce ve kullanıldıktan sonra mutlaka temizlenmesi de tavsiye edilmiştir.⁵³

Çağdaş diş doktorları ise, dişlerin çürümesine, dişlerin üzerindeki sarı tabakanın oluşmasına, ağız ve diş etlerinin iltihaplanmasına mani olmak, sinirler, gözler, nefes alma ve sindirim sistemi yollarındaki çeşitli rahatsızlıkları önlemek için de misvak kullanmayı tavsiye ederler.⁵⁴

Öte yandan misvak kullanımı ile ilgili yapılan araştırmalar misvakın dişleri güçlendiren ve dişlerin çürümesini önleyen bir özelliğe sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca misvak kullanımının dişlerde oluşacak lekelerle karşı etkili bir özelliğe sahip olduğu, dişlerin parlamasını sağladığı ve antiseptik özelliği taşıdığı tespit edilmiştir.⁵⁵ Batı ülkelerinde misvak ile ilgili yapılan araştırma ve deneyler sonucunda bazı ilaç şirketlerinin misvak ağacının içerdiği özelliklerden faydalanarak diş macunu ürettikleri bilinmektedir.⁵⁶

⁵¹ Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, 1/519.

⁵² Gazzâlî, *İhya'ü ulum'd-din*, 1/423.

⁵³ Şemsüddin Muhammed b. Muhammed el-Hatip eş-Şirbînî, *Müğni'l-muhtac ilâ marifeti meânî elfazı'l-Minhâc*, thk. Muhammed Tamir-Şerif Abdullah (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006), 1/168.

⁵⁴ Ağız ve Diş Sağlığı (ADS), "Sanal Ansiklopedi Bilginin Deposu" (Erişim 25 Eylül 2021).

⁵⁵ Medical Park Hastaneler Grubu (MPHG), "Medical Park Hastanesi" (Erişim: 24 Eylül 2024.)

⁵⁶ ADS, "Ağız ve Diş Sağlığı".

Özellikle modern tıp alanında yapılan çalışmalar, misvak kullanımının faydalarını bilimsel olarak ortaya koyması açısından değerlidir. Bu tür araştırmalar, İslam dininin önerdiği prensiplerin birey ve toplum sağlığını nasıl koruduğunu ve önemseyişini göstermektedir. Ağız yoluyla bulaşan hastalıkların yaygınlığı göz önüne alındığında, misvak gibi doğal bir temizlik aracının teşvik edilmesi, sağlık açısından önemli bir önleyici tedbir olarak kabul edilir. Bu anlamda, İslam'ın sağlık ve temizlik konularına verdiği önem, modern tıbbi bulgularla da desteklenerek, dinin insan maslahatını ön plana çıkardığını gösterir.

1.4. Koltuk Altı ve Kasık Temizliği

Peygamberimiz'in (s.a.s.) sünnetine göre diğer koruyucu tedbirler gibi mafsalların temizliği de fitratın gereği olarak kabul edilir.⁵⁷ Söz konusu olan bu temizlik, Hz. İbrahim'in getirdiği Hanif dinine dayandığı için fitrattan sayıldığı aktarılmaktadır.⁵⁸

Vücudun koltuk altı ve kasık bölgelerinde yer alan kıllar, zamanında tıraş edilmediği takdirde kirliliğe sebep olabilir. Hâlbuki İslâm dini Müslümanların beden de temiz olmasını emretmektedir. Bedenin yıkanması ve bununla beraber koltuk altı ve kasık kıllarının alınması bedenin temizliğini ikmal eder. Beden temizliği aynı zamanda namaz ve tavaf gibi ibadetlerin makbul ve muteber olması için şart koşulmuştur.⁵⁹

İnsanın vücudunda biten kılların psikolojik olarak insanın ruhunda daralmanın meydana getireceği iddia edilmiştir. Ayrıca kılların bittiği yerlerde temizliğe dikkat edilmediği takdirde insanda kurdeşen, uyuz ve benzeri cilt hastalıklarının ortaya çıkması muhtemeldir. Bu tür hastalıklar da hem kalbe sıkıntı gelmesine hem de mevcut durumda insanda zindeliğin gitmesine sebep olur.⁶⁰ Bu nedenle koltuk altlarında ve kasıklarda biten kılların alınması kırk günü geçmemesi tavsiye edilmiştir. Zira buradaki asıl gaye temizliktir.⁶¹ Bu anlamda özellikle yapısı itibari ile terlenen beden bölgelerinin sürekli

⁵⁷ Müslim, "Tahâret", 56; Ebû Davud, "Tahâret", 29.

⁵⁸ Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, 1/517.

⁵⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmet İbn Kudâme, *el-Mûğni* (by: Mektebetü'l-Kahire, 1968), 2/6; Şirâzî, *el-Mühezzep*, 1/208.

⁶⁰ Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, 1/518.

⁶¹ Gazzâlî, *İhya'ü ulum'd-din*, 1/448.

yıkanması ve temiz tutulması bir gerekliliktir.⁶² Bu tavsiyelere riayet edilmesi durumunda, kişi hem bedenen hem de ruhen sağlıklı ve dinç bir görünüme kavuşacaktır.

1.5. Ağız ve Burun Temizliği

Abdest alırken ağza ve burna suyun verilmesi, sünnette fitratın gereği olarak kabul edilir. Peygamber'in (s.a.s.) birer sünneti olarak kabul edilen bu amellerden ağız temizliğine mazmaza, burun temizliğine ise istinşak denilir. İnsan bu iki menfezden hava ve besin maddelerini almaktadır. Hal böyle iken, bu uzuvların temiz olması hem faydalı hem de gereklidir.⁶³ Günlük olarak yaptığımız işlerden dolayı ağızımıza ve burnumuza bakteri ve virüsler yerleşmiş olabilir. Namaz için beş vakit abdest alan bir kişinin bu tehlikelere karşı daha korunaklı olacağı aşikârdır.

Ağız temizliğine gargara yapmayı da dahil edebiliriz. Abdest için niyet ettikten sonra sağ elle üç defa ağza su alıp gargara yapmak ve burnumuza üç defa su verip sümkürmek önem arz etmektedir.⁶⁴ Bu iki menfezin temiz olması rahat nefes almayı sağlar. Nefes yoluyla rahat bir şekilde temiz havanın alınması ise ciğerlerin sağlığını da korumuş olur.⁶⁵ Çünkü ciğerlerin sağlıklı çalışması ve kalması, havanın rahat alınıp verilmesine ve solunum yollarının temizliğine bağlıdır.

İbadetlerin edası için alınan abdest ve gerekli durumlarda alınan boy abdestinde ağzın yıkanması çoğunluğun görüşüne göre sünnet olarak kabul edilmektedir. Ağza su alındığında iyice çalkalamak ve burna alındığında ise sümkürmek sünnetin bir gereği olarak kabul edilmektedir.⁶⁶ Hanefi ve Hanbeli mezhepleri bu konuda daha sıkı bir yol izleyerek ağza ve buruna su vermeyi boy abdestinin farzlarından saymışlardır.⁶⁷

Sonuç olarak ağız ve burun temizliği, fikhî açıdan ibadet kapsamında değerlendirilmiş ve İslâm âlimlerince bu iki solunum yolunun temizliğine büyük önem

⁶² İTÜ. Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı (SKS), "Sağlıklı Yaşam Önerileri" (Erişim 04 Nisan 2023).

⁶³ Şirâzî, *el-Mühezzep*, 1/73; Serâhsî, *el-Mebsût*, 1/6; Umrânî, *el-Beyân*, 1/111.

⁶⁴ Gazzâlî, *İhya'ü ulum'd-din*, 1/423-424.

⁶⁵ Aktident (ADB), "Ağız ve Diş Bakımı", (Erişim 10 Nisan 2023).

⁶⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehit*, 1/48; Şirbînî, *Müğni'l-muhtac*, 1/171.

⁶⁷ Abdülğani b. Talip b. İbrahim el-Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi'l-kitap*, thk. Muhammed Muhyiddîn (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 2010), 1/14.

verilmiştir. Temizlikte özellikle gargara yapılmasının boğazın rahatlmasına ve iltihaplanma riskinin azalmasına katkıda bulunduğu düşünülmektedir. Bu uygulamalar, genel sağlık bakımından önemli faydalar sağlayarak, bireyin hem fiziksel hem de ruhsal olarak daha iyi bir durumda olmasına yardımcı olur.

1.6. Saç ve Sakal Bakımı

İslâm dininin temizlik noktasında üzerinde durduğu bir diğer husus, saç ve sakal bakımındır. Temizlik için saçların kesilmesinde herhangi bir engel söz konusu değildir. Aynı şekilde saçların temizliğine dikkat edildiği takdirde bırakılmasında da bir beis görülmemiştir.⁶⁸ Saç ve sakalın bakımını yapmak ve temiz tutmak beden ile ilgili başlıca temizlik şekillerinden sayılmıştır.⁶⁹ Bu konuda Peygamberimiz (s.a.s.); “*Kimin saçı varsa ona ikramda bulunsun (temizleyip tarasın.)*”⁷⁰ buyurarak saç bakımını emretmiştir.

Peygamberimiz (s.a.s.) ismid⁷¹ denen bir madde kullanarak saçların daha gür çıkmasına sebep olacağını söylemiş⁷² ve saçların temizliğine büyük bir ehemmiyet vermiştir. Bir defasında Hz. Peygamber’e (s.a.s.) saçı sakalı birbirine karışmış bir adam gelince, Hz. Peygamber (s.a.s.) saçını düzeltmesi için kendisine işaret etmiş, dönüp saçlarının düzeltilmesini istemiştir.⁷³ Peygamberimiz’in (s.a.s.) bu tavrı Müslümanların kılık kıyafetlerinin temiz ve düzgün olmasını gerektirir. Çünkü Müslüman şahsiyet giyim kuşamı ile örnek olmak zorundadır.

İslâm dini ile yeni bir toplum inşa etmiş, fert ve toplum olarak Müslümanların belli bir kimlik kazanmalarını, şahsiyetlerini korumalarını ve kendine güven duymalarını istemiştir. O halde saç, sakal ve bıyıkların şekli, bakımı ve temizliğine dikkat edilmesi gerekmektedir.⁷⁴ Özellikle bıyıkların kısaltılması, kırılması ve tıraş edilmesi ile ilgili literatürde birçok hadis mevcuttur.⁷⁵ Âlimler, bıyığın derince kesilmesini, üst dudağın

⁶⁸ Gazzâlî, *İhya’ü ulum’ d-din*, 1/446.

⁶⁹ Buhâtî, *Keşşâfü’l-kına*, 1/75-75; Uludağ, *İslâm’da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 73.

⁷⁰ Ebû Davud, “Tereccül”, 3; Nesâî, “Zinet”, 60.

⁷¹ İsmid: Stibnit ve galen gibi maddelerden elde edilen sürmenin bir çeşidi olarak kabul edilir. İsmail Yalçın, “Sürme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV. Yayınları, 2010), 38/170.

⁷² İbnu Mâce, “Tıp”, 25; Ebû Dâvud, “Tıp”, 14; Tirmizî, “Tıp”, 9.

⁷³ Yusuf Karâdavî, *İslâm’da Helal ve Haram*, çev. Ramazan Nazlı (İstanbul: Hilal Yayınları, 2003), 86.

⁷⁴ Bardakoğlu, *İslâm ve Toplum*, 2/90.

⁷⁵ Müslim, “Tahâret”, 54.

gözükeceği şekildi alttan alınmasını tavsiye ederler. Bıyığın bu şekilde kesilip bakımının yapılmasının sağlık ve temizlik açısından önem arz ettiğini vurgulamışlardır.⁷⁶ Ayrıca bıyıkların uzaması halinde yiyecek ve içeceğin içine gireceği ve bakterilerin toplanmasına sebep olacağı ifade edilmiştir.⁷⁷

Fâkihler abdest alırken sakalların hilâllenmesini (aralanması) sünnet kabul etmiş, boy abdestinde ise saç ve sakalların hilâllenmesini gerekli görmüşlerdir.⁷⁸ Bu uygulama ile suyun saç ve sakalların en alt kısımlarına kadar ulaşarak tam bir temizlik sağlanması amaçlanmıştır. Böylece saçların ve sakalların diplerinin temiz olması sağlanır. Abdest uzuvlarının üçer defa yıkanması ve buradaki asıl hedefin ise temizlik olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır. İslâm'ın bu detaylı düzenlemeleri, hayatın her alanını kapsayan bir sistematığın varlığına işaret eder ve temizliğe verdiği önemi gösterir.

2. Tuvalet Adabı

İslâm'ın emir ve yasakları bütün hayatı kuşatmaktadır. Bu anlamda İslâm bazen şahısların en özel halleri hakkında bile emir ve tavsiyelerde bulunur. Tuvalet adabı da bu konulardan biridir. Hadis ve fıkıh kitaplarında tuvalet adabına dair bilgiler bulunmaktadır.⁷⁹ Zira tuvalet adabının hem ahlak hem ibadet hem de sağlıkla ilgili birçok yönleri olsa da biz burada sadece hijyen ile ilgili yönüne değineceğiz. Çünkü pisliklerin insan bedenine ve elbiselerine en çok bulaştığı yerlerden biri de tuvalet ihtiyacının giderildiği yerlerdir. Bu anlamda tuvalet adabına riayet edilmesi tavsiye edilmiş bu konuda varsa sünnete uygun hareket edilmesi gerekli görülmüştür.⁸⁰ Konu ile ilgili literatüre bakıldığında bolca kaynak bulmak mümkündür. Tabi ki en başta Yüce Allah'ın (cc.) kelamı ve bunu izah eden Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) sünneti gelir. Örneğin, büyük abdestten sonra su ile temizlik yapmanın önemine işaret eden aşağıdaki âyet aynı zamanda temizliğin yapılması için teşvikte bulunur. Söz konusu olan âyet Medine

⁷⁶ Bardakoğlu, *İslâm ve Toplum*, 2/91.

⁷⁷ Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, 1/518.

⁷⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehit* 1/14; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1997, 1/163; Meydanî, *el-Lübâb*, 1/10.

⁷⁹ Bardakoğlu, *İslâm ve Toplum*, 2/193.

⁸⁰ Zuhaylî, *İslâm Fıkıhı*, 1/142.

yakınında bulunan Kubâ köyünün halkı hakkında nazil olmuştur.⁸¹ Şöyle ki: “...*Onda temizlenmeyi seven erkekler vardır. Allah da temizlenenleri sever.*”⁸² İnen bu âyetin üzerine Peygamberimiz (s.a.s.) Kubâ halkına Allah tarafından övülen temizliklerinin ne olduğunu sorar. Onlar da büyük abdestten sonra su kullandıklarını söylerler.⁸³ Allah’ın övgüsüne mazhar olmak yapılan işin azametini gösterir. Gelen rivayetlerde Hz. Peygamber (s.a.s.) ihtiyacını gidermeye çıktığında, “*Allahım, şeytanların erkeklerinden ve dişilerinden sana sığınırım.*” diyerek duada bulunduğu, ihtiyacını giderdikten sonra ise ellerini yıkadığı ifade edilmektedir.⁸⁴

İslâm fıkına göre namaz ibadeti için taharet şarttır. Bir Müslümanın namaz ibadetini yapabilmesi için bedeni, elbisesi ve namaz kılacağı yerin temiz olması gerekli görülür. Dolayısıyla günde birkaç defa avret mahallinin yıkanması ibadet için bir gerekliliktir. Fıkıhta buna istibra denir. Aynı şekilde makat temizliği de yapılmaktadır. Makat temizliğine ise istincâ adı verilmektedir. Böylece abdest almadan önce bedende bulunan necaset izale edilir.⁸⁵ Bunun temel sebebi, necasetin bulaştığı tabii menfezlerin temizlenmesi ve hastalıklardan korunmaktır.⁸⁶

30

Peygamberimiz’in (s.a.s.) sünnetine göre hela ihtiyacı giderildikten sonra su veya temizleyici bir cisim ile temizlenmenin daha uygun olacağı vurgulanmıştır. Suyun olmadığı yerlerde ise mutlaka taş gibi cisimlerle temizliğin yapılması gerekli görülür. Sağ elle genellikle hayırlı işler yapıldığı için bu temizliklerde sol elin kullanılması tavsiye edilmiştir.⁸⁷ Def-i hacetten sonra hem taş hem de su kullanılmak istendiği takdirde önce taş sonra suyun kullanılması gerekir. Bugünün imkânları göz önüne alındığında taş yerine tuvalet kâğıdının kullanılması daha uygun görülmektedir. Su bulunduğu halde sadece tuvalet kâğıdı ile temizlik yapmak yeterli görülmemektedir.⁸⁸

⁸¹ İbn Kesir Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesir, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Sami b. Muhammed (Riyad: Dâru't-Tayyibe, 1999), 4/214.

⁸² Tevbe, 9/108.

⁸³ İbn Mace, “Tahâret”, 359.

⁸⁴ İbn Mace, “Tahâret”, 358.

⁸⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 1/155.

⁸⁶ Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 75.

⁸⁷ İbn Mace, “Tahâret”, 358.

⁸⁸ Bardakoğlu, *İslâm ve Toplum*, 2/194.

Beden temizliği kadar çevre temizliğine de önem veren İslâm dini, özellikle insanların toplandıkları yerlere, durgun suya, meyveli ağaçlarının altına ve gölgeliklere def-i hacetin yapılmasını yasaklar. Bu da toplum için ahlaki ve güzel bir davranıştır. Çünkü bu tür davranışlar insanlara zarar ve eziyet verebilir. Ayrıca ayakta bevl edilmemesi de tavsiye edilmiştir.⁸⁹ Bu konuda Hz. Âişe (r.a.) sahabeye: “*Size Rasulullah’ın (s.a.s.) ayakta bevl ettiğini söyleyen kimselere inanmayın.*”⁹⁰ demiştir. Bu uyarı ayakta bevl etme neticesinde kişinin üstüne sidik sıçrayabilme ihtimali ile beraber bu davranışın vakarlı insanlarla bağdaşmayacağı içindir.⁹¹ Öte yandan ayakta bevl yapıldığı zaman sidik kesesi tamamen boşalmayıp kalan sidik sonradan çamaşırdaki ıslaklığa ve kirlenmeye sebep olabiliyor.

Modern tıba göre de ayakta idrar yapmanın uygun olmadığı tespit edilmiştir. Özellikle belli bir yaştan üstüne çıktıktan sonra oturarak ihtiyacını gidermenin daha sağlıklı olduğu ifade edilmektedir.⁹² Bunların dışında cadde, sokak, mahalle, piknik yerleri gibi kamusal alanlarının temiz tutulması ve buralarda def-i hacetin giderilmemesi büyük önem taşımaktadır. İnsanların yoğun olarak kullandığı ve bir arada bulunduğu bu mekânların temizliği, hastalıkların önlenmesine katkıda bulunurken, aynı zamanda gelecek nesillere sağlıklı yaşam alanları bırakmak ve bu konuda örnek teşkil etmek açısından hayati bir rol oynar. Bu, toplumsal sağlığın korunması ve çevre bilincinin artırılması için zorunlu bir şart olarak kabul edilmelidir.

Modern tıbbın da desteklediği maddî temizlik olmadan sağlıklı bir yaşamın sürdürülemeyeceği bir gerçektir. Birçok ibadetin sıhhati maddî temizliğe bağlanmıştır. Netice itibari ile def-i hacetten sonra asıl olan su ile temizliğin yapılmasıdır. Bu konuda gerekli hassasiyet gösterilmediği takdirde hem beden hem de elbiseler kirlenebilir. Zira necasetten taharet olarak kabul edilen temizlikten kasıt beden ve elbiselerin necasetten korunmasıdır. Bu anlamda İslâm toplumu ve medeniyetinin en belirgin özelliklerinden

⁸⁹ Gazzâlî, *İhya’ü ulum’-d-din*, 1/417; Dihlevî, *Hüccetullâhi’l-bâliğa*, 1/515; Zuhaylî, *İslâm Fıkhi*, 1/143.

⁹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî es-San’anî, *Neylü’l-evtâr şerhu Münteka’l-ahbar*, (Lübnân: Beytü’l-Efkâr-ı’-d-Devliyye, 2004), 1/106.

⁹¹ Dihlevî, *Hüccetullâhi’l-bâliğa*, 1/516.

⁹² Rahmi Onur (RO), “Üroloji Uzmanı”, (Erişim 10 Mayıs 2023); Ömer Faruk Karataş (ÖFK), “Özel Karataş Hastanesi”, (Erişim 10 Mayıs 2023).

biri olan beden ve elbise temizliğine Batılılar tarafından gıpta ile bakıldığı söylenmektedir.⁹³ Zira İslâm medeniyeti bu konuda da kendine has çizgisini korumuş ve örneklığı ile çoğu toplumu etkilemiştir. Müslümanların sahip olduğu yaşam biçimi her çağda en sağlıklı yaşam şekli olmuştur.

3. Sünnet Olmak

Dilimizde sünnet ameliyesi deyince erkeğin cinsiyet organının ucundaki fazla olan derinin alınması ameliyesi ifade edilir.⁹⁴ Sünnet geleneği fitrî bir ameliye olup Hz. İbrahim'e dayanmaktadır. Zira Hz. İbrahim'in seksen yaşında sünnet olduğu nakledilir.⁹⁵ Aynı şekilde bir kimsenin sünnet olması Hz. Peygamber'in hadislerinde de fitrat gereği yapılan işler arasında sayılmaktadır.⁹⁶ Toplumun nezdinde ise, sünnet ameliyesi Müslüman ile gayrimüslim arasındaki en belirleyici özellik olarak kabul edilir. Ayrıca Türkiye örneğinde olduğu gibi bazı Müslüman toplumlarda sünnet olmayan kişinin erkeklik özelliğini kazanmadığı da söylenir.

Literatürde sünnet ameliyesi, tırnakların, koltuk ve kasık kıllarının temizlenmesine benzetilmiştir. Yapılan kıyasa göre insana yaraşan bu fiiller, fitratın birer gereği kabul edilir.⁹⁷ Sünnet ameliyesinin insanın fitratına uygun olduğu Peygamberimiz'in (s.a.s.) hadislerinde açık bir şekilde ifade edilmektedir. Fitri olan özellikler tabiri caiz ise fabrika ayarlarına benzemektedir. Bir cihaz nasıl fabrika ayarları olmaksızın çalışmıyorsa insanın fitri olan özellikleri de bozulduğu vakit insan hastalıklara duçar olabilir. Hastalıklara müptela olan beden ise düzenli çalışmaz. Bu sebeple sağlıklı yaşamak ve hastalıklara karşı önlem almak asli bir görevdir.

Birçok hikmeti içinde barındıran sünnet uygulaması, temizliği ve temiz olmayı da hedeflemektedir. Erkeğin cinsel organının ucunda bulunan ve gulfe denilen fazlalık, kesilmediği takdirde altında kir birikir. Ayrıca küçük abdestten dolayı yapılacak olan

⁹³ Bardakoğlu, *İslâm ve Toplum*, 2/194.

⁹⁴ Salime Leyla Görkan, "Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları 2010), 38/155.

⁹⁵ Buhârî, "Libas", 63.

⁹⁶ Buhârî, "Libas", 64; Müslim "Tahâret", 49, 50.

⁹⁷ Nebi Bozkurt, "İslâm'da Sünnet", *TDV. İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2020), 48/159.

istibrâyı da engeller.⁹⁸ İnsan fitratına uygun olan sünnet ameliyesi aynı zamanda insan sağlığının bir gereğidir.⁹⁹ Bu bağlamda yapılan araştırmaların neticesinde sünnet ameliyesinin erkekler için hem temizlik hem de sağlık açısından önemli bir uygulama olduğu ortaya konulmuştur. Bu anlamda sünnet olan erkeklerin idrar yolları iltihaplanmasına daha az maruz kaldıkları tespit edilmiş ve cinsel hastalıkların yüzde altmıştan fazlasının ise sünnetsiz çocuklar arasında görüldüğü ortaya konulmuştur.¹⁰⁰ Ayrıca sünnetsiz olan erkeklerin AİDS hastalığına yakalanma risklerinin sünnetli olan erkeklere oranla dokuz kat daha fazla olduğu bilimsel araştırmalarla ortaya konulmuş ve yapılan bu uygulamanın erkek çocukların penis kanserine yakalanma risklerini azaltmakta ve bu konuda onları koruduğu söylenmektedir.¹⁰¹ Bu tür bilimsel araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlar, hikmet-i teşrî'in en güzel tezahürüdür.

İslâmî şiarlardan sayılan sünnet ameliyesinin hükmüne gelince, Hanefî ve Mâlikî mezheplerine göre sünnet,¹⁰² Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre ise vaciptir.¹⁰³

Fâkihlere göre boy abdestinin rükünlerinden biri de tüm bedeni yıkamaktır. Bu kapsamda erkek penisinin uç kısmı da bedenden sayıldığı için mutlaka yıkanması gerekli görülür.¹⁰⁴ Ancak sünnet olunmadığı takdirde söz konusu olan organın yıkanması zor olur. Bu bağlamda mezheplerin konu ile ilgili ortaya koydukları görüşler önemlidir.

Sünnet ameliyesi teklifi bir hüküm olarak kabul edilir. Teklifi hükümler ise ölümle son bulur. Bu anlamda sünnetsiz ölen bir kimsenin yeniden sünnet edilmesi gerekli görülmemiştir. Çünkü sünnet olma ameliyesinden kasıt, necasetten temizlenmektir. Dolayısıyla kişi öldüğünde buna ihtiyaç kalmaz.¹⁰⁵

⁹⁸ Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, 1/518.

⁹⁹ Mehmet Keskin, *Şâfiî Fıkıhı* (İstanbul: DİB. Yayınları, 2016), 2/56.

¹⁰⁰ A. Kadir Tepeler, (AKT), "Üroloji Uzmanı", (Erişim 10 Mayıs 2023).

¹⁰¹ Aynur Eryiğit Bader, *Sünnet Olma ve Kadın Sünneti*, *Eskiyeni Dergisi*, Kış Sayısı, 2018, 94.

¹⁰² Kemaleddin Muhammed b. Abdülvahid İbnü'l-Hümâm es-Sivasî, *Fethu'l-Kadîr* (by.: Dâru'l-Fıkr, ts.), 1/63; Muhahammed b. Abdullah el-Hâreşî, *Şerhü Muhtasarü Halil li'l-Hâreşî* (Mısır: el-Matbaatu'l-Kübrâ el-Emi-riyye, h.1317), 3/48.

¹⁰³ Şirâzî, *el-Mühezzepe*, 1/68; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kına*, 1/80.

¹⁰⁴ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kına*, 1/155.

¹⁰⁵ Komisyon, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, 29/29.

Bugün bakıldığı zaman tıbbi olarak sünnet ameliyesinin insan sağlığı ve faydası açısından kayda değer bir öneme sahip olduğu anlaşılacaktır.

4. Sosyal Mesafe

İslâm dini tüm sosyal alanlara getirdiği yenilikler gibi, sağlığın korunması noktasında da yeteri kadar koruyucu tedbirlerin varlığını gerekli görmüştür. Elbette bu tedbirlerden biri de sosyal mesafenin korunmasıdır.

İslâm dininde yer alan temel amaçlarından biri de canın korunmasıdır. Başlangıçtan itibaren tüm tevhit dinlerinde bu amaç güdülmüştür.¹⁰⁶ Sosyal bir varlık olan insanın bulunduğu yerde bulaşıcı hastalıkların varlığı da bir gerçektir. Bu nedenle canın korunması için gerekli tedbirlerin alınması öngörülmektedir. Fakat canın korunması için çeşitli tedbirlerin alınması yerine göre çeşitlilik arz edebilir. Bu tedbirlerin çeşitliliği toplumu tehdit eden etkenlerin farklılığından ya da etkisinin şiddetinden kaynaklanabilir. Yakın zamanda dünyamızı saran virüs hastalığına benzer bir hastalık için, tedbir almaya yönelik olarak Peygamberimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *“Bir yerde veba olduğunu işittiğinizde oraya girmeyiniz. Bir yerde veba ortaya çıkar, siz de orada bulunursanız, hastalıktan kaçarak oradan çıkmayınız.”*¹⁰⁷ Bu hadisten anlaşılacağı üzere bulaşıcı hastalıklar söz konusu olduğunda karantinanın şart olması gereklidir. Aynı şekilde bulaşıcı hastalıklar söz konusu olduğunda modern tıpta sosyal hareketliliğin düşük seviyede tutulması en temel korunma yöntemlerinden biri olarak kabul edilir.¹⁰⁸ Alınması tavsiye edilen bu tedbir hastalığın bulaşmasını engellemeye matuftur. Bu tavsiyeler, yüce dinimizin insan sağlığına ve başkalarının yaşamına saygı göstermenin gerekli olduğuna önem verdiğini göstermektedir. Çünkü din her yönüyle insanlığın maslahatı içindir.

Hz. Ömer döneminde, Peygamberimiz’in (s.a.s.) sağlık ve temizlik ile ilgili tavsiyeleri, pratikte uygulama alanı bulmuştur. Özellikle İslâm ordusunun Şam’a yaklaştığı bir dönemde, bölgede veba salgını olduğunun haberini alması üzerine Hz.

¹⁰⁶ Zekiyyüddin Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esâsları* (Ankara: TDV. Yayınları, 1996), 414.

¹⁰⁷ Buhari, “Tıp”, 30.

¹⁰⁸ İstanbul Kent Üniversitesi (İKÜ), “Salgın ve Enfeksiyon Kontrol Önlemleri” (Erişim 03 Ağustos 2023).

Ömer, sahabe ile istişare ettikten sonra ordunun hareketini durdurma kararı almıştır. Bu karara itiraz edildiğinde, “Sen bir iş için gelmiştin. Neden vazgeçtin, Allah’ın kaderinden mi kaçırıyorsun? Şeklindeki soruya Hz. Ömer, “Evet, Allah’ın kaderinden yine Allah’ın kaderine kaçırıyoruz.”¹⁰⁹ diyerek, kader anlayışı içinde tedbir almanın da bir gereklilik olduğunu vurgulamıştır. Hz. Ömer’in bu yaklaşımı, İslâm’da kaderin yanı sıra tedbir almanın ve olumsuzluğa karşı önleyici hareket etmenin önemli olduğunu gösterir. İslam hukukunda kişilerden ziyade toplumun maslahatı öncelenir. Sarımsak ve soğan gibi kokusu rahatsız edici yiyecekleri yiyip camiye gelenleri meneden Peygamberimiz (s.a.s.)¹¹⁰ insanın sağlığını tehdit eden virüs gibi tehlikeli hastalıklara duçar olan insanların elbette belli bir mesafede kalmalarını isteyecektir.

Bugün sosyal mesafe adı altında sırf hastalık bulaşmasını ve diğer insanlar mağdur olmasınlar diye bir dizi tedbir alınmaktadır. Asıl koruyucu tedbirler hastalık gelmeden önce alınmalıdır.

Sonuçta yapılan maddî/bedeni temizlik sağlığı, bereketin, doğru düşünmenin sağlıklı nesiller yetiştirmenin, saf ve halis bir dini hayatın yaşanmasına temel teşkil eder.¹¹¹ Zira içinde bulunduğumuz dünya o kadar hızlı bir yaşayış tarzına sahne oluyor ki, sağlık yerinde değilse tüm imkânlardan mahrum kalınabilmektedir. İş yapmak için evvela bir sağlık raporu istenilmektedir. Öte yandan maddî imkânlardan mahrum olan kişi, dini hayatını da kuramayacaktır. Gerek maddi gerekse dini hayatın sağlıklı bir şekilde devamı, kişinin bedenlen sağlığını gerekli kılar.

Sonuç

Yaptığımız bu çalışmada İslam’da temizliğe büyük bir ehemmiyetin verildiği anlaşılmıştır. Zira İslâm’da temiz yemek, temiz giyinmek ve bedenlen temiz olmak emredilmekte, temizlik birçok ibadetin geçerlilik şartı sayılmaktadır. Bu bağlamda temizlik merkezli ibadetlerin hem bireysel hem de toplumsal anlamda birçok faydasının olduğu açık ve net bir şekilde görülmüştür. Özellikle Peygamberimiz’in (s.a.s.) konu ile

¹⁰⁹ Müslim, “Selâm”, 92.

¹¹⁰ Buhârî, “Et’ime”, 49; Müslim, “Mesâcid”, 73; Ebû Dâvud, “Et’ime”, 40.

¹¹¹ Uludağ, *İslâm’da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 74.

ilgili uygulamaları bunun açık bir kanıtı olarak gösterilmiştir. Peygamberimiz'in (s.a.s.) "kuvvetli Müslüman'ın zayıf Müslüman'dan daha hayırlı olduğunu" vurgulaması sağlığın gerekliliğinin bir diğer kanıtıdır. Sağlıklı bir yaşamın varlığı için temizlik şart koşulmuş ve temizliğin ehemmiyeti ile ilgili çok sayıda nas delil olarak kullanılmıştır.

İslâm'da temizlik insan fıtratının bir gereği görülmüş ve temizliğin emredilmesinin temel amaçlarından biri de hiç şüphesiz sağlığın korunması olarak kabul edilmiştir. Ayrıca temizlik insanı hastalıklara karşı koruyan en önemli etkenlerden biri addedilir. Bu anlamda hastalıkların önüne geçmek için İslâm dini beden, yüzün, ellerin, dişlerin, burnun ve ayakların daima temiz tutulmasını gerekli görür. Ayrıca, koltuk altları ve kasıkların temizliğinin yanında sünnet olma ameliyesini de eklemiştir. Elde edilen verilere göre modern tıp da kişisel temizliğin sağlık açısından gerekli olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla gelinen noktada modern tıbbın ağız, diş, kulak burun boğaz gibi branşları ile birlikte maddi temizliğin üzerinde ısrarla durduğu, dolayısıyla İslam'ın maddi açıdan temizlik talebinin modern tıbbın bu istekleri ile örtüştüğü ortaya çıkmaktadır.

Netice itibari ile diğer ibadetlerde olduğu gibi temizlik ibadetinde de toplumun maslahatını hedefleyen birçok hikmet yer almaktadır. Bunun yanında bedenen temizlenmedikçe Müslüman'ın namazı dahi sahih olmayacağı gibi hastalıklara karşı da korunaklı hale gelmeyeceği anlaşılmıştır.

Kaynakça

- Altun, M. Latif. İbadetlerin Dışında Teyâmün. *Journal of History School*, (2020), 49, 4549-4579.
- Bader, Aynur Eryiğit. *Sünnet Olma ve Kadın Sünneti*. Eskiye Dergisi, Kış Sayısı, (2018), 94.
- Bardakoğlu, Ali. *İman ve İbadetler (İlmihal)*. Ankara: TDV. Yayınları, 2010.
- Baytop, Turhan "Misvak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/191-192. İstanbul: TDV. Yayınları, 2020.

Bolat, Melek Tuğba. *Salgın Hastalık Kavramı; Tarihte Görülen Salgın Hastalıklar Mücadele Yöntemleri*. Journal of Social Humanities and Administrative Sciences, (2022), 50, 370-379.

Bozkurt, Nebi. "Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 48/159. İstanbul: TDV. Yayınları, 2010.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrahim, el-Câmi'u's-Sahîh, 19 Cilt, thk. Muhammed Züheyir, byy.: Dâru Tavkû'l-Neccâr, H.1422.

Buhûtî, Mansur b. Yusuf b. Selahaddin b. Hasan b. İdris. *Keşşâfü'l-kına an metni'l-İknâ*. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1983.

Canan, İbrahim *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye* İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 1991.

Dihlevî, Şâh Veliyyullah *Hüccetullâhi'l-Bâliğâ*. trc: Mehmet Erdoğan. İstanbul: İmaj Ofset, 2003.

Dönmez, İbrahim Kâfi, "Maslahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28/79-80. Ankara: TDV. Yayınları, 2003.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî, *Süneni Ebû Dâvud*, Hattâbî'nin Me'âlimü's-Sünen'i ile birlikte). 5 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, birinci baskı, 1997.

Erdoğan, Mehmet. *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001.

Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed *İhya'û ulûm'd-dîn*. trc. Ali Arslan. İstanbul: Merve Yayınları, 1992.

Görkan, Salime Leyla, "Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38/155. İstanbul: TDV. Yayınları 2010.

Hâreşî, Muhammed b. Abdullah, *Şerhû Muhtasarû Halil li'l-Hâreşî*, 8 Cilt, Mısır: el-Matbaatu'l-Kübrâ el-Emi-riyye, ikinci baskı, h.1317

ADB, Aktident. "Ağız ve Diş Bakımı". Erişim 10 Nisan 2023.

<https://aktiden.com.tr>.

BBC, Britis Broadcasting Corporation. "İngiliz Yayın Kurumu". Erişim 15 Eylül 2023.

<https://www.bbc.com>.

ADS, Ağız ve Diş Sağlığı. "Sanal Ansiklopedi Bilginin Deposu". Erişim 25 Eylül 2021.

<https://www.gelgez.net>.

CNNT, CNN Türk. "CNN Türk Haber Kanalı". Erişim 25 Eylül 2021.

<https://www.cnnturk.com>.

SKS, İTÜ. Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı. "Sağlıklı Yaşam Önerileri". Erişim 04 Nisan 2023.

<https://sks.itu.edu.tr>.

İstanbul Kent Üniversitesi (İKÜ), "Salgın ve Enfeksiyon Kontrol Önlemleri" (Erişim 03 Ağustos 2023).

<https://kent.edu.tr>.

MPHG, Medical Park Hastaneler Grubu. "Medical Park Hastanesi". Erişim 24 Eylül 2024.

<https://www.medicalpark.com.tr>.

İbnü'l-Hümâm. Kemaleddin Muhammed b. Abdülvahid es-Sivasî, *Fethu'l-Kadîr*. 10 Cilt. byy.: Dâru'l-Fıkr, ts.

İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsirü'l-Kûr'âni'l-Azim*. thk. Sami b. Muhammed Selamet, Riyad: Daru't-Tayyibe, 1999.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmet. *el-Muğni*, y.y.: Dâru'l-Alemü'l-Kütüb, 1997.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. Sünenü İbn Mâce. nşr.: Muhammed Nâsiru'd-Dîn el-Elbânî. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, ts.

İbn Rüşş, Ebû'l-Velid, Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî. *Bidâyetü'l-Müctehit ve Nihâyetü'l-Muktesit*, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1988.

Kahraman, Abdullah, *İslâm İbadet Esasları*, Ankara: Bilay yayınları, 2018.

Karadâvî, Yusuf. İslâm'da Helâl ve Haram. Çev. Ramazan Nazlı İstanbul: Hilâl Yayınları, 2003.

Kâsânî, Alauddin Ebû Bekr b. Mesut. *Bedâi'u' Sanâi fi Tertibi's-Şerâi*, by. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

Komisyon. *Hijyen Esasları ve İyi Uygulama Kılavuzu*. İstanbul: Yıkılmazlar Yayınları, 2014.

Komisyon. *Bulaşıcı Hastalıklar ve Korunma Modülleri*. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Yayınları, 2008.

Komisyon. *el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye el-Kuveytiyye*, Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâfve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1983.

Keskin, Mehmet. *Şâfiî Fıkı*. Ankara: DİB. Yayınları, 2016.

ÖFK, Ömer Faruk Karataş. "Özel Karataş Hastanesi". Erişim 10 Mayıs 2023.

<https://omerfarukkaratas.com.tr>.

Mavsîlî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdut, *el-İhtiyâr li Tâ'lîlî'l-Mûhtâr*. (tek cilt), İstanbul: Pamuk yayınları, ts.

Meydanî, Abdülğanî b. Talip b. İbrahim. *El-Lübâb fi Şerhi'l-Kitap*. thk. Muhammed Muhyiddîn, Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 2010.

Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyüddîn Abdülazim b. Abdilkavî b. Abdillâh. *et-Terğibve't-terhîb*. Kahire: Dârü'l-Feth, 2014.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşayrî en-Nîsâbûrî. *el-Câmiu's-sahih*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. *el-Muctebâ Mine's-Sünen el-Meşhur bi Süneni'n-Nesâî*. Riyad: Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye, ts.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmû Şerhu'l-Mühezzebli's-Şîrâzî*. thk. Muhammed Necib el-Mutî'î Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 2010.

RO, Rahmi Onur. "Üroloji Uzmanı". Erişim 10 Mayıs 2023; <https://www.rahmionur.com.tr>.

SB, Sağlık Bakanlığı. "Maske, mesafe ve temizlik". Erişim 25 Eylül 2024.

<https://covid-19.saglik.gov.tr>

Serâhsî, Muhammed b. Ahmet b. Ebî Sehl Şemsü'l-e'imme. *el-Mebsût*. Beyrut: Darû'l-Marife, 1993.

Şaban, Zekiyyü'dîn *İslâm Hukuk İlminin Esâsları*. Ankara: TDV. Yayınları, 1996.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed. *es-San'anî, Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbar*. Lübnân: Beytü'l-Efkâr-ı'd-Devliyye, 2004.

Şirâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf. *el-Mühezzep fi Fıkhi İmâm eş-Şâfiî*. thk. Muhammed Zuhâyî. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.

Şirbînî, Şemsüddin Muhammed b. Muhammed el Hatip. *Mûğni'l-Muhtac ilâ Marifeti Meânî Elfazı'l-Minhâc*. thk. Muhammed Tamir-Şerif Abdullah. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006.

AKT, A. Kadir Tepeler. "Üroloji Uzmanı". Erişim 10 Mayıs 2023. <https://drtepelers.com.tr>.

TCSB, T.C. Sağlık Bakanlığı. "Muğla İl Sağlık Müdürlüğü". Erişim 8 Eylül 2023. <https://muglaim.saglik.gov.tr>.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, by., 1987.

Özel, Ahmet. "Misvak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/192. İstanbul: TDV. Yayınları, 2020.

Uludağ, Süleyman. *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*. Ankara: TDV. Yayınları, 2009.

Umrânî, Ebû'l-Hüseyn Yahya b. Ebi'l-Hayr. *el-Beyân fi Mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*. thk. Kasım Muhammed Nurî. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2000.

İsmail Yalçın, "Sürme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/170. Ankara: TDV. Yayınları, 2010. 38/170.

Zuhayli, Vehbe. *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*. İstanbul: Feza Yayıncılık, 1994.